

Андрей Касабов

МУЗИКАЛНОТО ТВОРЧЕСТВО НА ЙЕРОМОНАХ НЕОФИТ РИЛСКИ

Abstract: *Andrey Kasabov, Musical Works of Hieromonk Neophytus of Rila.*

The present article traces the life and work of the eminent figure of the Bulgarian Revival, Monk Neophytus of Rila. The facts are organized according to the research conducted since the late 19th century, as well as some of the personal writings of Father Neophytus. The article describes the main aspects of his musical creativity and places special emphasis on his contributions to the musical traditions of the Rila Monastery School and the Patriarchal School of Theology at the Monastery of the Holy Trinity on the island of Halki. His personal compositions and translated musical works are presented based on manuscript collections from the library of the Rila Monastery.

Keywords: *Church Music, Liturgy, Byzantine Chant, Bulgarian History, Ottoman Epoch*

За Рилската църковнопевческа и химнографска школа намираме редица сведения още през XV в. Тя е продължител на традициите на Търновската книжовна и химнографска школа от XIV в. Един от значимите музикални паметници от XV в., намерени в Рилския манастир, са така наречените рилски музикални бележки/приписки. Те са писани по Рилски глаголически пергаментен лист от XI в., намерен в подвързията на сборника „Андриант“ на Владислав Граматик, датиран от 1473 г. Той се приема за един от най-талантливите книжовници от XV в. и вероятен писач на рилските музикални бележки. Към това трябва да се добави, че в Рилския манастир през XV в. се създават редица произведения по случай пренасянето на мощите на св. Йоан Рилски, като например уникален цикъл от канони за светеца на всички осем гласа¹. Разцветът на Рилската школа е в края

¹ Подробно за това вж. Куюмджиева, С. „Българската музика през XV–XVII в. по българските земи“, в „И даде земята им за наследство...“, София, 2014, 224–231.

на XVIII в., а дейността ѝ основно се е развила през XIX в. Според информацията на отец Неофит Рилски, през 1790 г. бил повикан от рилската манастирска управа от Св. Гора – Атон, прочутият светогорски певец Йоасаф Рилски Първи, който остава в манастира като преподавател до 1795 г.¹ Той е „много искусен и совершен учител на старата псалтика, която беше учил много години у Света гора“, т. е. тази до Новата метода². След него преподавател става ученикът му йеромонах Иларион или „даскал Иларион“³. През 1802 г. в Св. Гора е изпратен рилският духовник Йоасаф Втори, за да се усъвършенства в църковнопевческото изкуство. Там той прекарва десет години – до 1812 г. Завърнал се в Рилския манастир като „много искусен и совершен учител на старата псалтика“, т. е. до-Хурмузиевата, той оглавява певческата школа в Рилския манастир⁴. Йоасаф подготвя към двадесет ученика. Предполага се, че между тях е и Неофит Рилски. По-късно Йоасаф заминава за Цариград, където се запознава със самия Хурмузий Хартофилак и в продължение на шест месеца изучава Новата Хурмузиева метода. Завърнал се повторно в Рилския манастир, той започва да я преподава по закупените от него книги, съдържащи теория и практика⁵. След тази величава фигура – Йоасаф Втори, продължител на делото на Рилската певческа школа е йеромонах Неофит Рилски (около 1793-1881) – един от ръководителите и организаторите на музикалната дейност в манастира, свързана с усвояването на Новата метода и адаптирането ѝ към църковнославянските богослужебни текстове.

Според Румяна Радкова йеромонах Неофит Рилски е роден през 1793 г. в Банско⁶, където и получава първоначалното си образование в килийното училище, основано от баща му – поп Петър, и в кое-

¹ Описание болгарского священого монастыря Рильскаго. Составил йеромонах Неофит Рилски, София, 1879, с. 109.

² Пак там.

³ Атанасов, А., С. Куюмджиева, В. Велинова, Е. Узунова, Е. Мусакова, *Славянски музикални ръкописи в Рилския манастир*, София, 2012, с. 9.

⁴ Куюмджиева, С. *Ранновъзрожденска българска музика – паметници и певчески репертоар. Йоасаф Рилски*, София, 2003, с. 109.

⁵ Атанасов, А. С. Куюмджиева, В. Велинова, Е. Узунова, Е. Мусакова, *цит. съч.*, с. 10.

⁶ За мястото и годината на неговото раждане вж. Румяна Радкова, *Неофит Рилски и новобългарската култура*, София, 1983, 9-11.

то по-късно преподава. Подготвян за иконописец, със светско име Никола п. Петров Бенин, пристига в Рилския манастир като чирак на прочутия основател на Банската иконописна школа – Тома Вишанов–Молера¹. Тук е завладян от духовното обаяние на монашеския живот в манастира. Запленен от благодатния монашески живот на йеромонах Иеротей, предполагаем брат на тачения от всички рилски подвижници Добробосански митрополит Серафим², младият Никола става негов послушник и ученик. През 1811 г., без знанието на баща си, е постриган в монашеска схима и приема името Неофит³.

В следващите години на своя живот младият монах се отдава на усърдно учение и подготовка, за да може по-скоро да осъществи пастирския си и преди всичко учителския си дълг. Затова той отделя много време за четене и усвояване на преподаденото му в манастирското училище знание. Тук о. Неофит изучава гръцки и църковнославянски език, както и църковно пеене. За да усъвършенства познанията си по гръцки, през 1821 г. о. Неофит заминава за Мелник и остава тук за около пет години – до 1826 г. В местното училище му преподава даскал Адам Цапек – Мецовлията (родом от гр. Мецово, Гърция). В това училище о. Неофит намира мнозина приятели от средите на „гръцкото просвещение“⁴.

През 1826 г. о. Неофит се завръща в Рилския манастир и става учител в тамошното училище. Успоредно с това се изявява като проповедник и певец в храма. Харесван е от своите ученици и от събратията си заради пастирските му грижи, които проявява към тях. И още нещо, те изпитват дори наслада от ораторското му майсторство и красивия му глас, който чуват по време на божествената Литургия.

Славата на о. Неофит бързо се разнася и Самоковският митро-

¹ Подробно за това вж. Василиев, А. *Тома Вишанов – Молера*, София, 1969.

² За това вж. Върбаков, Б. *Ктиторите на Пчелинската църква*, София, 2009, 13-33. За йером. Иеротей – *цит. съч.*, 27-28, бел. 18.

³ Според Неврокопския митрополит Пимен йером. Неофит Рилски е приел монашеска схима през 1811 г. срв. Пимен, Неврокопски митрополит. *Отец йеромонах Неофит Рилски*, София, 1984, с. 17, а според Вера Бойчева монашеското пострижение на йером. Неофит Рилски е станало през 1813 или 1814 г., вж. Бойчева, В. *Неофит Рилски създател на българското народно училище*, София, 2006, с. 36.

⁴ Снегаров, Ив. *Принос към биографията на о. Неофит Рилски (гръцки писма до него)*, София, 1951, с. 41, 54, 226, 227, 229, 270 и др.

полит Игнатий го кани на служение при него като дякон, а също и да учителства, като наравно с това му бъде и писар (секретар) в митрополията. Така към края на 1826 г. или в началото на 1827 г. той замива за Самоков. Училището, което той създава тук, е за напреднали в образованието ученици¹, което и нарича „славяно-греческо“. За четири години в него се обучават бъдещи видни възрожденци като Захарий Зограф, Захарий Икономович-Круша и още редица други.

След опустошителния пожар през август 1833 г. в Рилския манастир о. Неофит е изпратен като таксидиот и духовник в Казанлък. Положителни са били и отзивите на тогавашния Търновски митрополит Иларион Критски, чиято благословия рилският монах получава за своята дейност в Казанлък².

От края на януари до 20 ноември 1834 г. о. Неофит живее в Букурещ. Изпратен е с благословията на митрополит Иларион и с издръжката на братя Мустакови.

Благодарение на проявената активна подготовка, продължила няколко месеца, от страна на родолюбците Васил Априлов, братята Димитър и Христо Мустакови и Николай Палаузов, „Първото българско народно училище“ отваря врати в Габрово на 2 януари 1835 г. О. Неофит е единодушно обявен за първия българския народен учител. Там преподава до 23 март 1837 г.

В Габрово о. Неофит не забравя, разбира се, и своя пастирски дълг. Редовно отслужва св. Литургии и проповядва. Тук за две години (1835-1837) осъществява по-голямата част на своя превод на Новия Завет на новобългарски език. По искане на игумена на Рилския манастир Йосиф, пак в Габрово, преработва „Службы с житием преподобнаго и богоноснаго отца нашего Йоанна Рылскаго Чудотворца, прилежно оубо исправленная от древнихъ рукописей Неофитом Йеромонахом“, която бива отпечатана в Белград през 1836 г.³ Тази служ-

¹ За това вж. Радкова, Р. *Цит. съч.*, 28-29.

² Снегаров, Ив. *Цит. съч.*, с. 53. Според Ив. Снегаров митр. Иларион не е оценил качествата на о. Неофит и затова го е приел като един от обикалящите монаси за набиране на дарения от неговата епархия. Що се отнася до изпращането му по-късно за Влашко, Снегаров застъпва идеята, че това се дължи на намеса от други лица, срв. Снегаров, Ив. *Цит. съч.*, 9-10. Според митр. Пимен това са братята Мустакови, срв. Пимен, Неврокопски митрополит. *Цит. съч.*, 22-23.

³ За това вж. Стоянов, М. *Българска възрожденска книжнина. Аналитичен реперто-*

ба започва да се употребява не само в богослужебната практика на Рилския манастир, но и в други манастири и църкви по нашите земи.

О. Неофит напуска Габрово на 27 март 1836 г. Научили за напускането му, няколко града го канят за техен главен учител. Предложения има от Казанлък, Кюстендил и Пловдив. Следва и още една покана през май 1836 г. – този път от страна на сръбския княз Милош Обренович, но о. Неофит я отклонява¹.

На 21 август 1837 г., след посещение в Св. Гора – Атон, о. Неофит пристига в Копривщица, където бива назначен за „главен учител“. Училището е открито от Пловдивския митрополит Никифор на 24 септември същата година с тържествен водосвет². Там завършва окончателно превода на Новия Завет и отпечатването му се реализира с благословията на Търновския митрополит Иларион. Излиза от печат през 1840 г. в Смирна и претърпява 6 преиздания³. В Копривщица о. Неофит остава до края на 1839 г.

Рилското братство призовава йеромонах Неофит да се завърне в манастира и да продължи тук просветно-учителската си дейност. През 1839 г. той се завръща в Рилския манастир. Славата му на бележит „дидаскал“ кара настоятелствата от различни градове да го канят за свой главен учител.

В Рилския манастир о. Неофит открива ново училище, в което постъпват единадесет ученика, всички вече с някакво образование „возрастны и разумны и прогимнасанны“⁴. Новото училище се обединява заедно с по-рано съществувалото килийно школо и става двустепенно. В него по право учат безплатно децата на жителите на околните селища. Нямаме точни данни, по кой метод се е водило обучението, но се предполага, че по примера на ръководеното от о. Неофит училище в Габрово, и тук е въведен взаимоучителният метод⁵. Разполагаме със сведения, че о. Неофит е имал желание да съз-

ар на българските книги и периодични издания 1806-1878, т. I, София, 1957, с. 263.

¹ Пимен, Неврокопски митр. *Цит. съч.*, 75-76.

² Пимен, Неврокопски митр. *Цит. съч.*, с. 34.

³ За това вж. Стоянов, М. *Цит. съч.*, с. 263.

⁴ Писмо на Райно Попович от 19 януари 1840 г., вж. Шишманов, Ив., В. Е. Априлов, *Неофит Рилски и Неофит Бозвели. Нови студии из областта на българското възрождане*, т. I, София, 1926, 222-223.

⁵ Терзийска, М. *Книжовно-просветната дейност на Рилския манастир (от X в. до*

даде духовно училище или семинария в Рилския манастир. Но заради противопоставянето на манастирското братство и отказа на неговите приятели в Сърбия да финансират това начинание, плановете му не се осъществяват. Той остава главен учител на манастирското училище чак до 1848 г. Със собствени средства построява две сгради до постницата „Св. Лука“, като според Марко Балабанов там е искал да изгради духовно училище за подготовка на монаси и свещеници¹. По време на престоя си в манастира, на два пъти е увещаван да стане архиерей. През пролетта на 1840 г. от жителите на Търново е предложен да оглави тяхната митрополитска катедра – да стане търновски митрополит. През март 1842 г. за свой владика го искат и жителите на Пазарджик и Панагюрище като Агатоникийски епископ със седалище Пазарджик. Разбира се, скромен и носец в сърцето си грижата за просвета за българския народ, о. Неофит отказва².

От 1848 до 1852 г., по препоръка на бившия Софийски митрополит Мелетий, о. Неофит преподава църковнославянски език в Патриаршеското висше богословско училище при манастира „Св. Троица“ на о. Халки³. Тук взема участие в съставянето на църковнославянска граматика (издадена на гръцки през 1850 г. в Цариград), използвайки опита от съставителството на своята „Болгарска граматика“ през 1835 г. През 1852 г., отново в Цариград, издава „Христоматия славянскаго языка“⁴.

На 27 септември 1852 г. о. Неофит се прибира окончателно в Рилския манастир. В началото на 1860 и през 1874 г. е канен за ректор на запланиваната да се построи в Търново духовна семинария. Вече в напреднала възраст и в лошо здравословно състояние той отклонява предлагания му пост. След смъртта на игумена Йосиф на 16 октомври 1860 г. е избран за игумен на Рилския манастир. Под всеотдайните му грижи манастирската просветителска дейност укрепва. След като се оттегля на 24 ноември 1864 г. от игуменство, е обявен от събратята си за „общ съборен старец“⁵ и изповедник. Йеромонах Неофит умира

Освобождението), София, 2009, с. 148.

¹ Бойчева, В. *Цит. съч.*, с. 93.

² Бойчева, В. *Цит. съч.*, с. 99.

³ Дилевски, Н. „Неофит Рилски – книжовник и педагог“, *Духовна култура* 5 (1993), с. 2.

⁴ Дилевски, Н. *Цит. съч.*, с. 3.

⁵ Доросиев, Л. *Цит. съч.*, с. 103.

на 88-годишна възраст в манастира на 4 януари 1881 г. Погребан е до южната стена на съборната църква „Рождество Богородично“¹.

Делото на йеромонах Неофит Рилски е величаво и всеки изследовател, занимаващ се с процесите и явленията в културния живот у нас през XIX в., неизменно се изправя пред внушителното енциклопедично дело на „патриарха на българските писатели и педагози“ (по думите на К. Иречек) – Неофит Рилски. Неговата музикална дейност допълва с още една страна многостранните културни изяви на рилския йеромонах².

Проучването на творбите на йеромонах Неофит Рилски и неговите съратници дава представа за равнището на авторската личност тогава. Стилът изцяло се подчинява на законите и спецификата на жанра при използване на характерните композиционно-структурни елементи³. Рилските дейци прилагат творчески Хурмузиевата реформа към църковнославянските текстове. О. Неофит Рилски например пише на игумена на Зографската св. обител (в писмо от 20 ноември 1858 г.), че „поради несъгласуване на слоговете в думите и най-вече в гласоударенията“ срещнал големи затруднения в превода и трябвало да отстъпи от „музикалните правила“, които „никак“ не можел да следва⁴.

Музикалното творчество на йеромонах Неофит Рилски е значимо. Творбите му, лични и преводни, са главно в областта на пространните мелизматични жанрове. Голяма популярност получават полиелеите на осемте гласа, стихирата „Тебе одеющагося“, първият стасис от Великата вечерня „Блажен муж“, „Достойно есть“ на различни гласове, кондакът „Возбранной воеводе“ на глас 8-и, „Ныне силы“ на същия глас, Велико славословие на глас 6-и и др.⁵ От прево-

¹ Автобиографията на йеромонах Неофит Рилски със съкращения се цитира според Янев, И. „Пастирско-педагогическата дейност на йеромонах Неофит Рилски“, в: *Наследството на отец Неофит Рилски: изкуствоведски, богословски и филологически аспекти*, София, 2012, 160-168.

² Атанасов, А. „За авторските песнопения на Неофит Рилски“, *Българско музикознание* 1 (1988), с. 74.

³ Куюмджиева, С. „Рилската певческа школа: Йоасаф Рилски и Неофит Рилски“, в: *„И даде земята им за наследие...“* София, 2014, с. 292.

⁴ Цит. по Петров, С., Хр. Кодов. *Старобългарски музикални паметници*, София, 1973, с. 39.

⁵ Куюмджиева, С. *Рилската певческа школа...*, с. 294.

дите му в ръкописите се преписват „Слово благо“ от Хурмузий, „Возсия благодат“ от Яков Протопсалт, „Ныне силы“ от Петър Лампадарий, „Вкусите и видите“ от Йоан Клада и Георги Критски и др.¹ Освен отделни песнопения о. Неофит превежда и цели чинопоследования като Великопостния евангелски чин, Преждеосвещената литургия на Теодор Фокейски, Великите прокимени за Светлата седица и др.²

През 1946 г. известният наш музиколог, композитор и богослов Петър Динев пръв попада на част от непознатите дотогава музикални ръкописи в библиотеката на Рилския манастир и ги прави обществено достояние³. Той пише конкретно за личния музикален ръкопис на йером. Неофит Рилски, че е заведен в манастирската библиотека с инвентарен № 2856 и съдържа 306 страници (без празните листове). Форматът на книгата е обикновен, а подвързията – стара⁴.

След Петър Динев Светлана Куюмджиева открива (по време, когато всички ръкописи са били извадени от хранилището за обработка и пресигниране), че броят на невмираните извори в манастирската библиотека е значително по-голям. През 1976 г. (съвместно с Елена Тончева) те правят начален опис на изворите с Хрисантово-Хурмузиева нотация и отделят специално внимание на йеромонах Неофит Рилски като композитор, без да си поставят за задача да изследва специално проблема за цялостния обхват и съдържание на авторското музикалнотворческо дело на о. Неофит Рилски⁵.

Авторското музикалнотворческо дело на йером. Неофит Рилски бива изведено през 1988 г. от Асен Атанасов върху основата на изворови данни, и най-вече от ръкопис НР 115 (стар инв. № 2856)⁶. Ученият взима под внимание и преводните песнопения на йеромонах Неофит Рилски, които съставят важен и твърде обхванат дял от неговата музикална дейност. А. Атанасов уточнява както броя на преводните песнопения на о. Неофит Рилски, така и жанровия им обхват, при което извлича данни от църковнославянските певчески

¹ Пак там.

² Пак там.

³ Динев, П. „Неофит Рилски като музиколог“, *Изкуство* 3 (1947), 257-264.

⁴ Динев, П. „Рилската църковно-певческа школа в началото на XIX в. и нейните представители“, *Известия на Института за музика* 4 (1957), 10-15.

⁵ Атанасов, А. *Цит. съч.*, с. 75.

⁶ Пак там.

ръкописи, съхранявани в библиотеката на Рилския манастир¹.

В музикалнопреводаческата си дейност йеромонах Неофит Рилски включва и редица преводи на пападически песнопения, но по обем много по-мощна е преводаческата му работа в стихирарическия му репертоар².

Наскоро бе публикуван опис на славянските музикални ръкописи в Рилския манастир по въведения от Цариградската църква т. нар. „Нов метод“. Трудът представя цялостна картина на съхраненото славянско книжно наследство в Рилския манастир, като се изтъква, че досега подобен опис не е правен и той изобщо е първият опис на славянски православни музикални ръкописи, произхождащи от Балканите³. Авторският екип обръща специално внимание на музикалното творчество на йеромонах Неофит Рилски и го определя безспорно като един от ръководителите на музикалноорганизираната дейност в манастира.

Музикалнокнижното богатство, създадено в Рилския манастир, не се ограничава само с ръкописите, съхранени в неговата библиотека. Рилски музикални ръкописи се откриват в редица други библиотеки като библиотеките на Бачковския и Троянския манастир, на Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия, Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Пловдивската и Врачанската народна библиотека, Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“, Научния архив на БАН и др. В тези музикални ръкописи неотменно стои и името на йеромонах Неофит Рилски като автор или преводач. По тези ръкописи се е преподавало в многобройните метоси на Рилския манастир из страната и в откриващите се новобългарски училища от 30-те години на XIX в. насам, в които църковното пеене става един от задължителните учебни предмети⁴.

Днес от дистанцията на времето и при обогатените ни знания можем обективно да оценим музикалната дейност на о. Неофит Рилски. Тази дейност, както подчертава Куюмджиева, не е по-маловажна

¹ Атанасов, А. „Преводните песнопения на Неофит Рилски“, *Българско музикознание* 2 (1988), с. 110.

² Атанасов, А. *Преводните песнопения*, 110-111.

³ Атанасов, А., Св. Куюмджиева, В. Велинова, Е. Узунова, Е. Мусакова, *цит. съч.*, с. 28.

⁴ Атанасов, А., Св. Куюмджиева, В. Велинова, Е. Узунова, Е. Мусакова, *цит. съч.*, с. 22.

от дейността му в другите области на книжовния и духовния живот, тъй като тя фокусира основни задачи, стоящи пред цялата българска нация за преустройство на културно-просветния живот в страната през първата половина на XIX в., а именно, усвояване на „съвременни най-модерни образци“ и създаване на единна книжовна култура¹. Тези задачи в областта на музиката о. Неофит осъществява блестящо. С неговото най-активно участие църковнопевческото изкуство достига голяма висота. Създава се български певчески репертоар, който служи на интересите на формиращата се нация. Рилската певческа школа израства като една от най-големите и значими певчески школи на Балканите.

¹ Куюмджиева, С. *Рилската певческа школа...*, с. 298. Вж. същата, „Отец Неофит Рилски и неговата музикална дейност“, в: *Наследството на...*, с. 40.